

УДК 001.98:101.1

ЛЖЕНАУКА ЯК ПЕРЕТВОРЕНА ФОРМА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

М. А. Казаков

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
killyouears@yahoo.com*

У статті ставиться проблема розгляду феномену лженауки через марксистське поняття перетвореної форми. Для постановки проблеми вказано загальні риси феномену імітації науки та його відмінності від науки. Виходячи з проблематики та спираючись на загальні риси обох феноменів, дається авторське визначення поняття лженауки як перетвореної форми науки. На конкретних прикладах із наукової практики (бозони Хіггса та теорія тахіонів) та псевдонаукових понять (торсіонні поля, теорія енграмів, Н-промені тощо) ілюструється відмінність наукової теорії від її перетвореної форми. Для розширення розгляду проблеми лженауки як перетвореної форми наукової діяльності автором наводиться розгляд лженауки як зміни дискурсу в рамках трактування даного концепту в епістемології Мішеля Фуко. Лженаука, розглянута як перетворена форма (та як зміна дискурсу), дає можливість розгляду лженаукової діяльності як виду перетвореної людської діяльності, яка відокремлює лженауку в окремий соціальний інститут, сутність якого, імітуючи форму інституцій науки (від методології до створення цілих академій), йде врозріз із сутнісними ознаками останньої. На думку автора, при філософській рефлексії відносно критерію демаркації, яку із впевненістю можна вважати одним із найважливіших питань гносеології, найбільш генералізуючим визначенням феномену лженауки є його розуміння як перетвореної форми науки. Виходячи з даного визначення, можливе більш детальне сходження від абстрактного до розуміння та критичного аналізу кожної конкретної лженаукової теорії чи дисципліни із подальшою класифікацією.

Ключові слова: лженаука, філософія науки, перетворена форма, марксизм.

PSEUDO-SCIENCE AS TRANSFORMED FORM OF THE SCIENTIFIC ACTIVITY: PROBLEM STATEMENT

M. Kasakov

*National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute», Kiev, Ukraine
killyouears@yahoo.com*

The article deals with the problem of exploring of the phenomenon of pseudoscience through the Marxist concept of converted form (*verwandelte Form*). According to the problem the article deals with, the main features of the phenomenon of science imitation and its difference from the science are highlighted. On the assumption of the problem, the author's definition of the pseudoscience as the converted form of science is given. The difference between the scientific theory from its converted form is illustrated by the examples taken from the scientific practice (the Higgs boson and the tachyons theory) and pseudoscientific concepts (torsion fields, engram theory, N-rays etc). To broaden the problem of pseudoscience as a converted form of scientific activity, the author gives the interpretation of pseudoscience as a discourse shift according to the understanding of this phenomenon through the prism of Michel Foucault's epistemology. Pseudoscience that is defined as a converted form (and as a discourse shift) gives one an opportunity of interpreting of pseudoscientific activity as a transformed kind of human activity which separates pseudoscience into an independent social institution, the essence of which, along with imitating of the scientific institutions' forms (from methodology to creation of the academies), is contrary to the actual essence of the latter. The author believes, that in philosophical reflection on the demarcation criteria (which we confidently can consider as one of the most important questions of gnoseology), the most generalizing concept of the phenomenon of pseudoscience would be its understanding as a converted form of science. According to this definition, it would be possible to move from abstract to understanding and critical analysis of the certain pseudoscientific theory or discipline along with its further classification.

Keywords: pseudoscience, philosophy of science, converted form, Marxism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Французький феноменолог Мерло-Понті стверджував, що для його філософії реальний світ завжди «вже присутній тут», до рефлексії над ним, як присутність, яку не можна видалити, і всі його зусилля спрямовані на те, щоб відшукати з цим світом контакт, надати йому певний сенс. Подібне визначення можна застосувати в певній мірі до сутності науки. Світ існує не лише до наукового досвіду, до видобутку нами знання, але й до самої людини. У цій зв'язці «світ – людина – наука» наука постає інструментом людини, за допомогою якого вона змінює світ чи надає йому сенс, укладаючи дану їй реальність в цілісну картину, будуючи цілісний світогляд на світ та своє місце в ньому. «Світ вже тут, до мого аналізу, і було б протиприродним виводити його з ряду узагальнень, які спочатку пов'язують відчуття, а потім перспективні аспекти об'єкта, хоча й ті й інші суть не що інше, як продукти аналізу і не мають існувати до нього» [20, 8]. Для філософії як науки самим собою очевидним є те, що світ існував до людини, а значить і до теоретичних та емпіричних її пошуків, оскільки він насправді є тим, де всі наші акти починають здійснюватись, місцем, в яке ми самі занурені. Щоб дійти до цього розуміння, історія людини та безпосередньо історія людського пізнання пройшла чималий шлях через міфологічний світогляд, якому наслідував теологічний, за якими, власне, й приходить науковий (на початку все ще перебуваючи під великим впливом теологічного). Здавалося б, що класичний раціоналізм у плідному поєднанні із розвитком сучасних інструментів пізнання та самих наук, як фундаментальних, так і прикладних, дасть змогу людині максимально продуктивно та глибоко дослідити навколишній світ, але класичний раціоналізм у XX ст. переживає чималу кризу, рефлексією над якою стає повернення в сучасне пізнання міфологічних, ірраціоналістських, метафізичних поглядів та положень.

Внаслідок цього, у XXI ст. ми маємо те, що можна охарактеризувати як Друге Середньовіччя – повернення різних форм лженауки у наукову спільноту. Лженауки мають різний вигляд: одні з них відкидають схему «світ – людина – наука», стверджуючи про те, що світ створено одночасно з людиною, або що світ був створений нащадками людини, інші – доволі послідовно на перший погляд сприймають Всесвіт, але створюють легенди про снігових людей та місця, де не діють закони фізики, треті – про надреальність, яка існує поза даним нам світом і яку вони (і лише вони) здатні розпізнати. Таких прикладів, нажаль, безліч. Представники цих сумнівних дисциплін намагаються апелювати до незнання «офіційної науки» певних «темних кутків», які вона на даний момент нездатна висвітлити, вважаючи, що замінити незнання (у якому насправді немає нічого жахаючого) краще на дурість. Справа полягає в повністю протилежному: «наука впадає в безумство та дурість як раз від надлишку лженаук» [28, 35]. Проблемою лженауки займається наразі велика кількість вчених та інституцій, втім – проблему цю не так легко вирішити. Критикою імітації науки в СНД займаються такі дослідники, як Кругляков Е. П. [11–14], Стьопін В. С. [25], Капиця С. П. [3; 4], Найдіш В. М., Гнатик Є. Н., Данилов В. Н. [22], Сердюков Ю. М., Мартишина Н. І. [19] тощо. Всі дослідники проблеми лженауки дають їй визначення, яке в певній мірі відрізняється від інших, будучи більш конкретним або загальним, висвітлюючи той чи інший аспект імітації науки. В даному дослідженні ми пропонуємо авторське трактування феномену імітації науки через марксистське поняття перетвореної форми.

Об'єктом дослідження є феномен лженауки в усіх його проявах, предметом – визначення феномену лженауки через методологію перетворених форм. Для досягнення цієї мети слід також визначити в загальних рисах відмінності лженауки від науки та її особливості, за якими її можна характеризувати як перетворену форму науки.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

В цілому, саму науку можна визначити як певний вид суспільної діяльності, втілений в окремому інституті. Цей вид діяльності включає в себе здобуття людиною знань про навколишній світ, про себе, раціоналізацію власного та даного незалежно від неї буття (процес пізнання) за допомогою інструментів пізнання (здобутків експериментів та спостережень, гіпотез, теорій, прогнозувань тощо), систематизацію здобутих знань та поділ їх на категорії, встановлення повторюваних закономірностей навколишньої реальності (виведення законів об'єктивно існуючого буття) та застосування здобутих та впорядкованих знань на матеріальній практиці суспільства, наслідком чого є прогрес людини в контексті матеріальних благ та духовного розвитку. Наука, як і будь-який інший тип людської діяльності, окрім інструментів та категорій має в собі також етику, психологію, економіку, соціологію та розглядається як окремий соціальний інститут, здатний до саморефлексії не лише в рамках соціальних, психологічних, економічних чи етичних засад, але й до постійного оновлення, заміни, відкидання, фальсифікації, спростування старих теорій (якщо в цьому виникає потреба), створення нових теорій, розвитку та оновлення інструментів пізнання. Окрім цього, наука не тільки видобуває якісно нові знання, а також передає їх нащадкам у вигляді спеціалізованого інституту освіти як діяльності з передачі спеціальних знань в тій чи іншій

галузях (разом із основами загальних знань про навколишній світ) та за допомогою спеціалізованої наукової літератури. Як соціальний інститут наука перебуває у діалектичній єдності із матеріальним базисом суспільства, у якому вона існує, оскільки існує в рамках цього суспільства, використовує частину його благ для створення інструментів пізнання а також в більшості випадків фінансується державою; в свою чергу, прогрес суспільства та його матеріальний базис залежать від успіхів науки, відкриттів, які покращують рівень суспільного буття. Шляхом інноваційної діяльності, здобуття науки впроваджуються в різні сфери людської діяльності: виробництво, освіту, навіть у політичну (чи ідеологічну) надбудову. З огляду на потребу суспільства в науці та чималу потребу в ній, в самій науці часто виникають різні спекуляції, позанаукова діяльність в рамках науки, суспільний феномен, який носить назву імітації науки.

У найбільш узагальненому вигляді, лженауку розглядають як вид діяльності, яка імітує наукову, але яка по своєму сутнісному складу такою не є, як певну сукупність суб'єктивних переконань про навколишній світ, яка помилково сприймається тими, хто її сповідує як та, яка заснована на науковому методі чи має статус об'єктивної істини. При такому абстрактному визначенні слід також зауважити, що хибність поглядів на навколишній світ може варіюватись від менш метафізичної, до повного соліпсизму. Одними представниками імітації науки світ може сприйматись в певній мірі об'єктивно, без відкидання основних законів буття, а їх квазінаукова діяльність може бути направлена на вузькі сфери досліджень (наприклад, криптозоологія), в інших же випадках (суспільство пласкої землі, діанетика, «фізика віри») під сумнів намагаються ставити самі закони об'єктивної реальності, або стверджують, що ці закони за певного психічного настрою суб'єкта можна порушувати. На основі хибних ненаукових тверджень формується лженаукова картина світу.

Лженаукову картину світу не можна визначити в повністю однозначній мірі, оскільки вона завжди є певним конкретним, приватним випадком для кожного конкретно взятого типу імітації науки і звичайним є те, що за відмінності самих випадків лженауки (від «помірно-метафізичного» до соліпсичного), ці картини світу будуть відрізнятись одна від одної. На нашу думку, абстрактно лженаукову картину світу можна визначити як систему хибних уявлень про світ, його властивості, об'єктивні закони буття, про людину та її відносини з навколишнім світом, часто невпорядковану та з висмикуванням фактів; ця система утворюється внаслідок імітації науки та синтезується в ряд хибних теорій, сфальсифікованих (підтасованих) фактів, видуманих постулатів та суджень, які сприйняті на віру без будь-яких доказів, але трактуються як беззаперечні та єдино вірні. В залежності від приватних випадків, лженаукова картина світу в тій чи іншій мірі здатна співпадати із науковою. Але існуватиме ряд розбіжностей наукової картини світу із лженауковою, унеможливаючи сприйняття останньої як адекватної. Часто це зумовлено тим, що лженауковій картині світу притаманний сприйняття на віру, фальсифікації, квазінаукової міфотворчості. Яскравим прикладом квазінаукової міфотворчості, яка в цілому не являє собою спробу докорінного зруйнування наукової картини світу є так звані «аномалії часу та простору», які відштовхуються від постулату «неможливе для пояснення – але факт».

Наведемо приклади такої міфології: «А ось є ще в Новосибірську професор, доктор геолого-мінералогічних наук Дмитрієв Олексій Миколайович. Дуже цікава людина. [...] Наприклад, нещодавно, розповідаючи про експедицію за спостереженням сонячного затемнення, він сповістив, що в момент затемнення Місяцем Сонця всі комарі навколо впали на землю через різку зміну гравітаційного поля» [4, 43-44]. Квазінаукова міфологія, навіть при тому, що вступає у протиріччя з «офіційною НКС» один раз, тягне за собою повне руйнування цілісного та наукового підходу до розуміння світу:

«Нещодавно, наше улюблене РЕН ТВ показало один фільм, у якому обговорювались подорожі першої висадки американських астронавтів на Місяць. Там повідомлялось, що через декілька хвилин після початку прямої телетрансляції перебування їх на Місяці передача перервалася перешкодами на дві-три хвилини, а потім знову відновилася. Здавалося б нічого незвичайного в такій неполадці немає – ми бачимо велику кількість земних передач із різними перешкодами і не дуже звертаємо на це увагу. Однак, виявляється не все так просто! Як повідомляють нам журналісти з РЕН ТВ, один із учасників польоту Едвін Олдрін, через тридцять років після цієї події, повідомив пресу про те, що передача з Місяця була спеціально перервана керівниками польоту через причину появи на місці посадки величезних куль, що світилися, з ознаками високого інтелекту. Керівники польоту, звичайно ж, миттєво перекрили трансляцію перешкодами, щоб не викликати паніки у світової спільноти. А після зникнення настільки яскравого та приголомшливого феномена (через дві-три хвилини) трансляція була поновлена і далі вже не переривалась. ... Як під час прямої трансляції миттєво оцінити шкоду для Людства споглядання інтелектуальних куль і включити генератор перешкод до того, як шокуюча картинка з'явиться на екрані? Навіть прославлені радянські цензори навряд чи мали настільки блискавичну реакцію! А

що далі? А далі, за дві хвилини керівники польоту твердо переконались у зникненні палаючих куль назавжди і абсолютно безтурботно поновили тріумфальну трансляцію. А герої космосу – учасники висадки? Схоже, що вони не помітили ніяких братів по розуму і плавно продовжували свій репортаж, перерваний на дві хвилини, навіть не помінявши первісної інтонації. Тут ми можемо схилити голову не тільки перед їх героїзмом, а й перед їхньою фантастичною незворушністю і вмінням миттєво зміркувати, що розмовляти про надзвичайні події двохвилинної давнини можна буде лише через тридцять років, а не зараз, по гарячих слідах» [4, 42].

Сприйняти на віру це твердження означало б для вченої спільноти як мінімум визнати наукою уфологію, повірити в криптоісторичні дослідження (або як мінімум сприймати всерйоз для повторної перевірки вигадки Е. Мулдашова) чи розглядати теорію створення людини прибульцями як адекватну. Окрім такої складової лженаукової картини світу, як квазінаукова міфотворчість існує також феномен наукових фальсифікацій, які в повній мірі здатні підривати цілісність та науковість світогляду людини. Під ними слід розглядати неправомірні дії в рамках науки, які виходять за рамки дослідження, являючи собою шахрайство чи трюкацтво, намагання видати за знахідку, сенсаційне відкриття чи переворот в людському бутті та природі симулякр, підробку, яка не несе в собі насправді ніякої цінності. Ці симулякри багато разів створювали проблеми для самої науки. Одним із найбільш відомих випадків, які надовго збили з пантелику істориків, археологів та палеонтологів була «пітлдаунська знахідка» еоантропа у Великобританії [19]. На той час не була винайдена велика кількість проміжних видів між людиною та мавпою, а майстерно підроблена робота, яка була складена із кісток людини та шимпанзе, була подана як саме проміжний вид між людиною та мавпою. Так, намагання шахраїв-вчених із Королівської геологічної спілки повністю заповнити еволюційний ряд зробили їх на деякий час відомими, а на місці знахідки було встановлено пам'ятку. І лише після ряду сумнівів та повторних досліджень стало зрозумілим, що еоантроп є підробкою.

Ці елементи (наукові фальсифікації та квазінаукова міфотворчість) є невід'ємною частиною лженаукових дисциплін, частинами цілісного антинаукового погляду на навколишній світ. Цікавим визначенням паранауки (лженауки) як феномену, який включає в себе ці елементи є наступне, дане авторами колективної монографії «Наука та квазінаука»: це «певна своєрідна форма суспільно-культурної активності, яка претендує на те, щоб бути науковою діяльністю, широко використовує її передову термінологію, намагається спростувати перевірені практикою закони природи і в той же час не відповідає нормам, стандартам і критеріям наукової діяльності, свідомо чи не свідомо від них відступає» [22, 113]. В самій лженауці ми можемо виділити особливості, що відрізняють її від науки та надають їй конкретності:

1. За відсутності фальсифікації наукових фактів чи результатів експерименту, в лженауці також може існувати і проста неможливість поставити експеримент, результат якого міг би підтвердити чи спростувати певну теорію, заміна такого способу перевірки апеляціями до здорового глузду чи «авторитетної точки зору» людини з позанаукового середовища.

2. Апеляція імітаторів науки не до наукових співтовариств (оскільки останніми вони в більшій мірі все ж такі ігноруються), але до ЗМІ, які навпаки створюють «шокуючі» сенсації, спотворюючи адекватний світогляд пересічного глядача, який також окрім цього може бути далеким від науки, чи масових неспеціалізованих видань та різної художньої літератури, наповненої лженауковими концепціями і яка начебто базується на реальних подіях (так, засновник діанетики Рон Хаббард стверджував, що наукова фантастика та космічні опери на кшталт кіноепопеї «Зоряні війни» є ні чим іншим, як «пригадуванням» людиною свого минулого життя у вигляді іншої форми життя).

3. Навмисне ігнорування та висмикування фактів об'єктивної реальності чи адекватних наукових досліджень, які не вкладаються в побудову авторської теорії чи здатні звести її нанівець. Окрім цього, як було показано раніше, для сучасної лженауки характерною рисою є допустиме раніше включення міфологічних, релігійних, політичних установок та компонентів в науково-дослідну роботу.

4. Використання термінології, яка визначена умоглядними та часто суб'єктивними (авторськими) конструктами, які не мають місця в реальній науковій картині світу, а також ніяк не фіксуються науковими інструментами пізнання в цілому.

5. Претензія такої дисципліни на безкомпромісність, «революційність» та швидкі небачені позитивні ефекти, яких нездатна (і буде нездатною ще багато років) досягти офіційна наука, яка існує поза вузьким колом представників даної дисципліни.

6. Виходячи з попереднього пункту, стає закономірною інша тенденція, а саме – намагання представити автора цієї концепції як жертву «офіційної науки», яка трудиться на благо людство, та завдяки підлим намірам та заздрості представників «офіційної науки», автор не може повно-

цінно трудитись для людства, оскільки його не чують та не сприймають (хоча насправді, його якраз чутно набагато більше завдяки ЗМІ).

Безпосереднім же місцем походження лженауки є якраз (у великій кількості випадків) саме наукове товариство: як університети, так і академії. Серед представників імітації науки трапляється чимала кількість носіїв наукових звань, які, спираючись на зароблений раніше авторитет (т.зв. «ефект Матфея») починають створювати концепції суперечні науковим та часто перекреслюючи їх минулі наукові досягнення. Дане твердження яскраво ілюструє приклад людини, яка отримала звання професора та доктора наук і потім перейшла до створення теорій про падаючих комарів та твердження щодо того, давньоруські кургани є провідниками в інший час. РАПН у Росії є прикладом академічного осередку імітації науки. Переважну кількість її членів складають «вчені», звання яким було фіктивно присвоєно, або просто представники маргінальних теорій, які не мають нічого спільного з науковим знанням. У США існує декілька університетів, членство у яких у буквальному сенсі можна придбати за помірну ціну, ставши, незалежно від напрямку та роду наукової (або ж, наприклад, квазінаукової) діяльності, їх почесним членом та отримавши нотаріально завірений документ. Імітація науки в університетах та академіях проявляється окрім цього і в присудженні наукових звань та грантів на дослідження людям від науки далеким, чий дисертаційні дослідження та наукова діяльність не несуть в собі нічого ані для суспільства як такого, ані для науки як невід'ємної частини суспільної практики.

До лженаук слід відносити чималий пласт одіозних концепцій XX-XXI ст., які претендують на науковість, мають великий суспільний резонанс та розповсюдженість у ЗМІ при протилежній тенденції повного (іноді, нажаль, і часткового) несприйняття з боку наукової спільноти, паразитують на сподіваннях та страхах людини, через популярність в масовій свідомості часто залишаючись популярними, не дивлячись на їх критику та відсутність доказів своєї адекватності: діанетика, криптоісторія, парамедицина, криптозоологія, уфологія тощо.

Але за своєю сутністю, імітація науки як цілісне явище без поділу її на підвиди, як абстрактне ціле, те, що можна зафіксувати в рамках неподільного феномену, являє собою перетворену форму науки як соціального інституту. Це дискретне та якісно нове явище відносно власне науки (якість цього явища відносно науки слід сприймати як негативну) «Особливість перетвореної форми, яка відрізняє її від класичного відношення форми та змісту, полягає в об'єктивній відстороненості тут сутнісних визначень: форма прояву отримує самостійне «сутнісне» значення, обособлюється, і склад замінюється в явищі іншим відношенням, яке зливається з властивостями матеріального носія (субстрата) самої форми (наприклад, у випадку символізму) і стає на місце дійсного відношення» [16]. Маючи видимість наукових відносин, лженаукові відносини всередині самої лженауки як явища є свого роду квазисубстанціальними. У формі лженауки пряме відображення сутності, складу науки, виключається, замінюючись на її симулякр. Окрім цього, таке явище, як проблема демаркації плідно використовується імітаторами науки при представленні ними їхніх теорій. Лженаука як перетворена форма заповнює власні прогалини та несумісності з наукою квазізмістом, квазіпредметом та квазіоб'єктом. Відносно ідеології, Маркс трактує перетворену форму як хибну свідомість. В контексті ж даного аналізу бінарної опозиції «наука – лженаука», останню можна розглядати як хибну наукову свідомість чи, радше, хибний науковий світогляд. У перетвореній формі паранаукового знання, наука отримує своє інобуття. Імітація науки є не лише її простою девіацією чи маргінальною, «проклятою» (Ж. Батай) частиною – вона є вже самодостатнім цілим, котре здатне функціонувати поза наукою так само, як на це спроможна міфологія чи релігія, являючи собою якісно відмінні типи соціальної діяльності. Властивість функціонувати незалежно від субстанції, яка породжує щось, є важливою рисою, притаманною не «різновиду форми» чи «паразитуючому організму», але саме перетвореній формі, Іншому Лакана та Арто, Марксових законах динаміки капіталізму, бодірієвських симулякрах.

Не дивлячись на те, що Маркс розділяє «соціальну перетворену форму» та «відчуження» як концепти, лженауку являє собою не що інше, як свідоме відчуження – від наукового співтовариства, наукової картини світу, наукового дискурсу як такого, включаючи в себе такі чинники відчуження, як свідомо фальсифікація об'єктивного знання, його суб'єктивне трактування, включенням ненаукового знання у свою наукову концепцію тощо. У лженауковому дискурсі відбувається те, що можна назвати заміщенням: заміщення реальних наукових знань символічними; заміщення феноменів науки, які можна зафіксувати емпірично чи побудувати їх адекватну теорію, фіктивно-теоретичними чи хибно-емпіричними; заміщення наукової картини світу на лженаукову картину світу; і нарешті, як результат – відрив такого роду типу діяльності в рамках науки від реальної науки із перетворенням його в самостійний (при цьому ілюзорний) вид діяльності. Вже існуюча, видима форма науки, завдяки своїм «особливостям» відіграє вже власну роль, діє «від свого імені», хоча й підводить власні дії під науковий дискурс. Не дивлячись на це, імітація науки стає самостійним інститутом, реальна діяльність якого не співпадає з науковою. Як наслі-

док, в одній (на перший погляд) площині – в науці – існують як досягнення та об'єктивні дослідження, так і фікція, шахрайство, імітація, які намагаються використовувати форму науки для прикриття власної відмінності своєї суті. Теорія енграмів, нова хронологія історії, Н-промені, прикладна кінезіологія, теорія неорганічного виникнення нафти, пірамідологія тощо – всі ці та подібного роду девіантні дослідження в більшій чи меншій мірі копіюють науковість за формою, виробляючи як продукт знання, яке не співпадає з об'єктивною реальністю та є, радше, його перетвореною формою, суб'єктивною реальністю, яка існує окремо від науки та навколишнього світу як такого.

Якщо розвивати марксистське трактування феномену лженауки, доволі непоганою ілюстрацією внутрішньонаукових відносин та самого становлення інституту лженауки може стати свого роду перегляд поняття перетвореної форми марксизму у концепціях марксистськи орієнтованого філософа ХХ ст. Мішеля Фуко, а саме в його «онтології дискурсу» та дискурсивних практиках. Самі ці концепції автор ніколи не застосовував для характеристики лженауки чи її критики, але конкретний їх аспект є продовженням поняття перетвореної форми, створеної Марксом. В рамках дослідження ми маємо змогу дати визначення лженауці через онтологію дискурсу. За поглядами Фуко, кожному суспільному інституту та діяльності притаманний окремий дискурс. В залежності від самої постановки проблеми, його можна зводити до більш конкретного чи навпаки – абстрактного (дискурс безумця – дискурс психології – дискурс гуманітарних наук – власне науковий дискурс). Під цим слід розуміти сукупність знаків, теорій, формулювань, суджень, вказаних фактів. Наявні два типи дискурсивних відносин: первинні відносини, які не залежать від його характеру, міждискурсивні відносини, тобто взаємодія між суспільними інститутами, його практиками та формаціями, та вторинні – відносини всередині самого дискурсу. Коли, при відносинах другого типу, вторинний дискурс на певному етапі свого існування здатен вийти за рамки первинного, в рамках якого відбувається внутрішній діалог, він часто стає не просто незалежним від останнього, але за сутністю набуває характеру саме перетвореної форми. Становлення лженауки як соціального інституту можна розглядати з наступної позиції: 1) остання на початку не мала первинного дискурсу, не маючи змоги представляти себе як повноцінний інститут, залишаючись девіацією в рамках внутрішньонаукового середовища; 2) як інобуття науки, її перетворена форма, імітація науки отримує свій власний первинний дискурс (як самостійно існуючі поза наукою релігійний чи міфологічний), в рамках якого має вже свій внутрішній діалог та «на рівні» з іншими інститутами суспільства, «промовляє» до останніх. В рамках дискурсивного аналізу Фуко можна визначити лженауку поза академічною та університетською сферою, наприклад, нумерологію, астрологію чи теософію, які з точки зору науки є настільки далекими від неї за своїм характером знань, що розглядом їх займаються лише певні дисципліни, в першу чергу, культурологічного спрямування, які вивчають античні культури та міфи, або ж навпаки – дисципліни, які розглядають історію науки (астрологія – астрономія є одним з найбільш типових прикладів пари наука – протонаука).

Але коли в наш час з'являються курси з «наукової астрології», «математичної нумерології» чи «фізика віри» - мова тут вже йдеться саме про лженауковий дискурс, ту його частину, яка набагато глибше прихована в релігії та міфології, культурі в цілому, але при цьому не є їх частиною, а являє собою симулякр, перетворену форму науки. Науку, як інститут суспільства (як і саме суспільство в цілому) не можна розглядати як твердий нерухомий кристал, у якому завжди зберігається статус-кво: в науці завжди з'являються теорії, які випереджають час та можуть, на перший погляд, складати враження девіантних, але з подальшим розвитком науки покращуються також і засоби перевірки нових теорій та експериментів, а нові наукові дослідження все швидше знаходять власне підтвердження чи спростування. У той же час, коли ідея підкорює собі індивідуума чи групу вчених, коли її неможливо підтвердити чи спростувати, коли її спростовано, але її продовжують сповідувати як адекватну, коли посилення йде на інтуїцію чи авторитет без реальних посилення на джерела, які могли б підтвердити дослідження або якщо нова теорія порушує, наприклад, другий закон термодинаміки (а разом із ним – ще ряд законів, встановлених сучасною наукою в різних областях) – ми маємо справу з перетвореною формою науки, або, іншими словами, зі лженауковим дискурсом, з переходом наукового «висловлювання» до його симулякру. Саме таким чином можна відрізнити непідтверджену досі теорію тахіонів від теорії розширеної Землі. В першому випадку ми маємо теоретичну можливість відкриття тахіонів із розвитком інструментів наукового пізнання (разом із включенням їх у вже існуючу теорію струн та теорії, які включають спонтанне порушення симетрії), в другому ж – проголошується явище, яке сучасна наука потенційно може спостерігати, та яке ніяким чином не фіксується науковими спостереженнями та розрахунками, являючи собою імітацію наукової теорії.

Доведення існування бозону Хігса потребувало десять років, але його пошуки з самого початку були обумовлені адекватними фізичними теоріями та рядом експериментів, які крок за

кроком наближали вчених до його відкриття – на противагу цьому, теорія торсіонних полів від першої до останньої її експериментальної перевірки вже 20 років не має ніяких зрушень та будь-яких результатів взагалі. І якщо у 2002 р. радикальний скептик, ігноруючи передумови відкриття бозону Хігса міг би поставити між двома дослідженнями знак «дорівнює», у 2012 р. ми можемо чітко розрізняти ці дві теорії, де перша є науковою, а друга – лише перетвореною формою науки. Власне, в науковому дискурсі на теорії торсіонних полів хрест було поставлено починаючи від першого експерименту, який довів неможливість їх існування. Подальша ж діяльність в рамках дослідження даного феномену є дослідженням не в рамках інституту науки, але в рамках його перетвореної форми, де підтримка вузького кола академіків (разом із широким колом псевдо-академіків) та чимале фінансування міністерством оборони РФ складають зовнішню форму дослідницької діяльності, а повна відсутність результату цих досліджень являє власне сутність цієї діяльності, а отже – перетворену форму сутності науки, невід’ємною складовою якої завжди є результат (відкидання теорії, якщо вона не виправдовує очікувань, також є результатом наукового дослідження).

ВИСНОВКИ

В ході дослідження було розглянуто сутність, основні складові, особливості та дано авторське трактування поняттю імітації науки (лженауки). Було встановлено, що факт успішного, повноцінного становлення «сумнівного» вченого чи поява в науковому середовищі квазінаукової концепції, яка визнана такою і відкинута науковим товариством, але при цьому продовжує жити в рамках неакадемічних досліджень чи в ЗМІ із претензією на науковість, як одичине і позначає за Фуко – зміну дискурсу в конкретному випадку (перехід від наукового до квазінаукового), за Марксом – перехід від дійсної форми до форми перетвореної. Імітація науки – це підміна сутності пустою формою, об’єктивної реальності суб’єктивною, відчуження вченого від наукової спільноти, порушення закону діалектики, оскільки кількість (створених лженаукових теорій) не переходить в якість (в реальну людську практику, інновації чи навіть просте виробництво ідей, які мають зв’язок із реальністю). Лженауку слід розглядати як хибний різновид відносин форми та змісту в науці, що призводить до перетворення самого феномена науки на її імітацію. Перетворена форма науки страшна не лише тим, що вона видає імітацію за реальність, але й тим, що пересічна людина часто з радістю піддається на цю оману, в той час, як лженаука маніпулює страхами людини та її сподіваннями. Світогляд людини, як наслідок, базується на хибних уявленнях про світ, його бачення об’єктивної реальності викривлюється, а довіра до адекватної науки зменшується та навіть переходить у вороже відношення. І тому, свій згубний вплив імітація науки розповсюджує не лише на наукове товариство як таке, але й на все суспільство, його практичну діяльність та свідомість людини в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодрийяр Ж. К критике политической экономии знака / Ж. Бодрийяр. – М. : Академический Проект, 2007. – 335 с.
2. Бэкон Ф. Сочинения : Т.1. / Ф. Бэкон. – М. : Мысль, 1977. – 567 с.
3. В защиту науки / [отв. ред. Э. П. Кругляков] ; Комиссия по борьбе с лженаукой и фальсификацией науч. исслед. РАН. – 2009. – Бюллетень № 6. – 206 с.
4. В защиту науки / [отв. ред. Э. П. Кругляков] ; Комиссия РАН по борьбе с лженаукой и фальсификацией научных исследований. – 2012. – Бюллетень № 11. – 124 с.
5. Гинзбург В. Л. О непонимании в вопросах о лженауке и взаимосвязи науки и религии / В. Л. Гинзбург // Вестник РАН. – 2003. – Т. 73. – № 9. – С. 816–822.
6. Гуссерль Э. Картезианские медитации / Э. Гуссерль. – М. : Академический проект, 2010. – 229 с.
7. Декарт Р. Метафізичні розмисли / Р. Декарт. – К. : Юніверс, 2000. – 304 с.
8. Дэвис Э. Техногнозис : мир, магия и мистицизм в информационную эпоху / Э. Дэвис. – Екатеринбург : Ультра. Культура, 2008. – 408 с.
9. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант. – СПб. : Наука, 2001. – 512 с.
10. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М. : Эксмо, 2009. – 736 с.
11. Кругляков Э. П. Одичание [Электронный ресурс] / Э. П. Кругляков. – Режим доступа: http://sceptsis.net/library/id_2503.html
12. Кругляков Э. П. Так куда же мы идем? или Вперед в Средневековье! [Электронный ресурс] / Э. П. Кругляков. – Режим доступа: http://sceptsis.net/library/id_519.html
13. Кругляков Э. П. «Ученые» с большой дороги / Э. П. Кругляков. – М. : Наука, 2001. – 320 с.
14. Кругляков Э. П. Что же с нами происходит? / Э. П. Кругляков. – Новосибирск : Изд-во СО РАН, 1998. – 167 с.

15. Кувакин В. А. Твой рай и ад. Человечность и бесчеловечность человека : Философия, психология и стиль мышления гуманизма / В. А. Кувакин. – М. : Логос, 1998. – 360 с.
16. Мамардашвили М. К. Превращенные формы [Электронный ресурс] / М. К. Мамардашвили. – Режим доступа : <http://philosophy.ru/library/mmk/forms.html>
17. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии : Т.2., Кн.2. Процесс обращения капитала / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1988. – 649 с.
18. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии : Т. 3, кн.. 3 : Процесс капиталистического производства, взятый в целом / К. Маркс. – М. : Госполитиздат, 1951. – 932 с.
19. Мартишина Н. И. Когнитивные основания пара науки / Н. И. Мартишина. – Омск : Изд-во ОмГТУ, 1996. – 187с.
20. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти. – СПб. : Ювента, 1999. – 608 с.
21. Найдыш В. М. Наука и квазинаучные формы культуры / В. М. Найдыш. – МПУ : Сигналь, 1999. – 306 с.
22. Наука и квазинаука / Под ред. В. М. Найдыша. – М. : Альфа-М, 2008. – 320 с.
23. Сердюков Ю. М. Альтернатива паранауке / Ю. М. Сердюков. – М. : Academia, 2005. – 312 с.
24. Спиноза Б. Краткий трактат о Боге, человеке и его счастье; Трактат об усовершенствовании разума; Этика / Спиноза. – М. : Мир книги, 2010. – 480 с.
25. Степин В. С. Наука и лженаука / В. С. Степин // Наукоеведение. – 2000. – № 1. – С. 72–81.
26. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – СПб. : ИЦ «Гуманитарная Академия», 2012. – 416 с.
27. Фуко М. Герменевтика субъекта. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981-1982 учебном году / М. Фуко. – СПб. : Наука, 2007. – 677 с.
28. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / М. Фуко. – М. : АСТ, 2010. – 698 с.
29. Фуко Мишель. Рождение клиники / М. Фуко. – М. : Академический Проект, 2010. – 252 с.

REFERENCES

1. Bodriiia, Zh. (2007) K kritike politicheskoi ekonomii znaka. Moskva : Akademicheskii Proekt.
2. Bekon, F. (1977) Sochineniia v dvukh tomakh. T.1. Moskva : Mysl'.
3. V zashchitu nauki (2009) Komissiia po bor'be s lzhenaukoi i fal'sifikatsiei nauchnykh issledovaniia RAN. Moskva : Nauka, 2006, 6.
4. V zashchitu nauki (2012) Komissiia po bor'be s lzhenaukoi i fal'sifikatsiei nauchnykh issledovaniia RAN. Moskva : Nauka, 2006, 11.
5. Ginzburg, V. L. (2003) O neponimaniia v voprosakh o lzhenauke i vzaimosviasi nauki i religii. Vestnik RAN, T. 73, 9, 816-822.
6. Gusserl', E. (2010) Karteziianskie meditatsii. Seriia : Filosofskie tekhnologii. Klassika. Moskva : Akademicheskii proekt.
7. Dekart, R. (2000) Metafizychni rozmysly. Kyi'v : Junivers.
8. Devis, E. (2008) Tekhnognozis : mir, magiia i mistitsizm v informatsionnuiu epokhu. Ekaterinburg : Ul'tra. Kul'tura.
9. Kant, I. (2001) Kritika sposobnosti suzhdeniia. Seriia : Slovo o sushchem. Sankt-Peterburg : Nauka.
10. Kant, I. (2009) Kritika chistogo razuma. Moskva : Eksmo.
11. Krugliakov, E. P. Odichanie. The Access Mode : http://scepsis.net/library/id_2503.html
12. Krugliakov, E. P. Tak kuda zhe my idem? ili Vpered v Srednevekov'e! The Access Mode : http://scepsis.net/library/id_519.html
13. Krugliakov, E. P. (2001) «Uchenye» s bol'shoi dorogi. Moskva : Nauka.
14. Krugliakov, E. P. (1998) Chto zhe s nami proiskhodit? Novosibirsk : Izd-vo SO RAN.
15. Kuvakin, V. A. (1998) Tvoi rai i ad. Chelovechnost' i beschelovechnost' cheloveka : Filosofiia, psikhologiia i stil' myshleniia gumanizma. Sankt-Peterburg : «Aleteiia»; Moskva : «Logos».
16. Mamardashvili, M. K. Prevrashchennye formy. The Access Mode : <http://philosophy.ru/library/mmk/forms.html>
17. Marks, K. (1988) Kapital. Kritika politicheskoi ekonomii. Tom 2, Kniga 2, Protsess obrashcheniia kapitala. Moskva : Politizdat.
18. Marks, K. (1951) Kapital. Kritika politicheskoi ekonomii. Tom 3, Kniga 3, Protsess kapitalisticheskogo proizvodstva, vziaty v tselom. Moskva : Gospolitizdat.
19. Martishina, N. I. (1996) Kognitivnye osnovaniia paranauki : Nauchnoe izdanie. Omsk : Izdatel'stvo OmGTU.
20. Merlo-Ponti, M. (1999) Fenomenologiia vospriiatiia. Sankt-Peterburg : Iuventa, Nauka.

21. Naidysh, V. M. (1999) Nauka i kvazinauchnye formy kul'tury. MPU : Signal.
22. Naidysh, V. M., Gnatik, E. N., Danilov, V. N. (2008) Nauka i kvazinauka. Moskva : Al'fa-M.
23. Serdiukov, Iu. M. (2005) Al'ternativa paranauke. Moskva : Academia.
24. Spinoza, B. (2010) Kratkii traktat o Boge, cheloveke i ego schast'e; Traktat ob usovershenstvovanii razuma; Etika. Moskva : Mir knigi, Literatura.
25. Stepin, V. S. (2000) Nauka i Izhenauka. Naukovedenie, 1, 72–81.
26. Fuko, M. (2012) Arkheologiya znaniia. Sankt-Peterburg : ITs `Gumanitarnaia Akademiia.
27. Fuko, M. (2007) Germenevtika sub"ekta. Kurs lektsii, pročitannykh v Kollezhe de Frans v 1981-1982 uchebnom godu. Sankt-Peterburg : Nauka.
28. Fuko, M. (2010) Istoriia bezumiia v klassicheskuiu epokhu. Moskva : AST, Astrel'.
29. Fuko, M. (2010) Rozhdenie kliniki. Moskva : Akademicheskii Proekt.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2013 р.